
AFGANİSTAN'DA MİLLÎ UYANIŞ DÖNEMİ VE TARAFSIZLIK POLİTİKASI (1901-1919): EMİR HABİBULLAH HAN DEVRİ¹

Oğuz HAMŞİOĞLU², Sibel KAVAKLI KUNDAKÇI³

Öz

Dünyada meydana gelen siyasî ve askerî olaylara paralel olarak Afganistan'da meydana gelen millî uyanış ve tarafsızlık politikası dönemi 1901 yılında taht kavgası yaşanmadan tahta çıkan Emir Habibullah ile başlamıştır. Emir Habibullah, ülke genelinde Afganistan'ın Osmanlı Devleti yanında savaşa girmesi konusunda oluşan bütün ısrarlara rağmen savaş boyunca İngilizler ile ilişkisini bozmadan tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Kendinden önceki emirlerden farklı olarak yeniliklere açık olan Emir Habibullah, ülke içinde oluşan akımlarla birlikte geleneksel yaşamı terk etmeden modern devlet olma konusunda idarî, askerî, eğitim, sağlık alanlarında adımlar atmıştır. Ancak bu adımlar çok başarılı sonuçlar doğurmamıştır. Emir Habibullah Birinci Dünya Savaşı bittiğinde de bir suikasta uğrayarak öldürülmüştür. Çalışmada, Emir Habibullah dönemi işlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emir Habibullah, Afganistan, Sirâcû'l-Ekber, Mahmud Tarzi.

---

¹ Bu makale, Oğuz Hamşioğlu tarafından 2006 yılında Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara'da hazırlanmış "Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933)" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinin bir bölümünün genişletilmiş halidir.

² Dr., Kıpadohya Üniversitesi İktisadi ve İdarî Bilimler Fakültesi, ohamşioğlu@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-5407-4107

³ Dr., Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, skavakli@kastamonu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-8125-3549

Makale gönderilme tarihi: 10 Eylül 2018. Makale kabul tarihi: 9 Nisan 2019.

Makale türü: Araştırma Makalesi

NATIONAL AWAKENING PERIOD AND NEUTRALITY POLICY IN AFGHANISTAN (1901-1919): EMİR HABİBULLAH HAN PERIOD

Oğuz HAMŞİOĞLU, Sibel KAVAKLI KUNDAKÇI

Abstract

The period of national awakening and neutrality policy in Afghanistan parallel to political and military events that took place in the world is the period of Emir Habibullah who ascended to the throne without a fight for the throne in 1901. Despite all the insistence that Afghanistan should join the war alongside the Ottoman Empire, Afganistan preferred to remain neutral without disturbing its relationship with the British throughout the war. Unlike the previous emirs, Emir Habibullah, who is open to innovations, has taken steps in the field of administration, military, education and health with the aim of becoming a modern state without abandoning traditional life together with the movements in the country. However, these steps did not produce very successful results. Emir Habibullah was killed by an assassin when the First World War was over. In the study, Emir Habibullah period will be tried to be discussed.

Keywords: Emir Habibullah, Afghanistan, Sirâcü'l-Ekber, Mahmud Tarzi.

Giriş

1901-1919 yılları arası Afganistan tarihinde Emir Habibullah Han devridir. Afganistan’da 1880 ile 1901 yılları arasında hüküm süren “*Demir Emir*” lakaplı Abdurrahman Han, ölümünden sonra tahta kimin geçeceği konusunda varis bırakmamış ancak büyük oğlu Habibullah’ı eğiterek taht için hazırlamıştır. Böylece taht kavgası yaşanmadan Habibullah tahta çıkmıştır (Shahrani, 1986: 40). Bu Afganistan tarihi için olağanüstü bir durum olmuştur. Habibullah, babasının çok sayıda eşi ve cariyesinden çocukları olmasına rağmen geleneksel kardeş kavgası olmaksızın hükümdar olmuştur (Dupree, 1997: 428-429).

Emir Habibullah hükümdarlığının ilk yıllarında sembolik hareketlerle kendi kişisel dindarlığını vurgulamaya çalışmıştır. Babasının döneminde başlamış olan Emir’in gücünün ilahî kaynağına ve yabancı tehditlere karşı İslam ülkesi Afganistan’ın koruyuculuğu asıl görevine ilişkin vurgular kuvvetle devam etmiştir. Yine de merkezî otoriteyi sağlama konusunda mollaların çoğunluğuna, devletin maaşlı çalışanları olarak kalmalarını sağlayarak hükümet denetiminde eğitim hizmeti getirmiştir. Tıpkı babası gibi bir taraftan kendi emirliğini meşrulaştırmak için dine başvurarak bir taraftan da merkezî bir devlet kurmak için mollaların gücünü kırmaya çalışmıştır. Bu yöntemle, birçok molla görünüşte de olsa Emir’in siyasî ve idarî reformlarını destekler gözükmeye başlamıştır. Hatta bir grup molla, Emir Habibullah’a “İslam ve Afganistan adına yaptığı eylemleri”ni onaylayarak “sirâcü’l-millet ve’d-dîn” (Devletin ve İncanın Işığı) adını vermiştir (Vartan, 1969: 182-183).

Dinî yapılanmadaki olumlu tutumuna rağmen Emir Habibullah, 1907’de Hindistan’a yaptığı resmî ziyaret sonrasında çelişkiye düşmüştür. Bu ziyaret onun için çok önemli olmuş ve Emir orada gördüklerinden etkilenerek Afganistan’ın reform ve gelişmeye ihtiyacı olduğu kanaatine varmıştır. Ancak, Hindistan ziyaretinin bir başka sonucu da Emir’in Mason kardeşliğine girmiş olmasıdır. Bu durum Afganistan’da, Emir’in gizli Hristiyanlık yapmasıyla suçlanmasına neden olmuştur. Bu kışkırtma Emir’in döndükten sonra dört mollayı idam ettirmesiyle sonuçlanmıştır (Adamec, 1995: 97-98).

Habibullah Han’ın Afganistan’a yaptığı en önemli katkı, babası Emir Abdurrahman tarafından sürgüne gönderilen ve bazıları Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Hindistan’da yaşayan, Peşaver serdarları olarak bilinen tanınmış Afganlı ailelerin dönmesine izin vermesidir. Bunların arasında ulusal politikada önemli rol oynayan iki aile vardı: Tarzi’ler ve daha

sonra Musahiban'lar. Özellikle Afganistan'ın tanınmış şairlerinden Gulam Muhammed Tarzi'nin oğlu Mahmud Beg Tarzi'nin dönüşü, Afgan modernleşme tarihindeki dönüm noktalarından biri olmuştur. Çünkü Mahmud Beg Tarzi, hem Habibullah Han hem de Amanullah Han dönemlerinde Afganistan'ın modernleşmesinin kavramsal temellerini oluşturmuştur. Tarzi, 1904 yılında sürgüne gitmek zorunda bırakıldığı Şam'da Avrupa felsefesinin yanı sıra reformist ve pan-İslamcı düşünceler ile Osmanlı'daki milliyetçilik ve modernleşme hareketlerine tanıklık ederek Genç Türklerin düşüncelerinden etkilenmiştir. Hükümdarlığının ilk yıllarında Emir Habibullah, Tarzi'nin eğitim, iletişim ve ekonominin modernleştirilmesine dönük düşüncelerine son derece sıcak bakmıştır (Olesen, 1995: 99).

Musahiban ailesi ise dönüşleriyle birlikte Emir Habibullah'ın yönetimi içinde güç kazanarak özellikle sınırdaki Peştun kabileleri arasında etkili olmuştur. Hindistan'daki sürgünleri sırasında İngilizlerin kendilerine sağlamış olduğu imkânlar dolayısıyla temelde İngiliz yanlısı olan bu aile, bağımsızlığın İngilizler ile uzlaşma sağlanarak kazanılabileceğini düşünmüştür. Bu nedenle de yaklaşımları, Mahmud Tarzi ile Genç Afganlı takipçilerinin savunduğu hızlandırılmış modernist ve milliyetçi değişimler sürecine uymamıştır. Onlar değişim sürecinde daha yavaş ve dikkatli olunması gerektiği üzerinde hemfikir olmuşlardır. Böylece birbiriyle çatışan iki siyasi eğilim ülkede bu dönemde iş başında gibiydi: Siyaset biri Tarzi'nin diğeri ise Musahibin ailesi olmak üzere özellikle de Muhammed Nadir'in etrafında dönmüştür (Saikal, 2004: 46-47).

Afganistan'da milli uyanış dönemi olarak adlandırılan ve Birinci Dünya Savaşı'na denk gelen Emir Habibullah dönemi Afganistan tarihi için oldukça önemlidir. Onun yaptığı siyasi ve askeri olaylar ile Afganistan'ın modernleşmesi için yaptığı bir takım yenilikler çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma üç başlık altında ele alınmıştır. Milli Uyanış dönemi, Birinci Dünya Savaşı'nda tüm tepkilere rağmen Habibullah'ın tarafsız kalması ve döneminde meydana gelen yenilikler olmak üzere Emir Habibullah dönemi özellikle yabancı kaynaklara göre değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Millî Uyanış Dönemi

Sürgünden dönen Mahmud Beg Tarzi etkileyici kişiliğiyle kısa sürede Emir'in güvenini kazanmıştır. Bunun en güzel örneği, Tarzi'nin yönetiminde Afganistan'ın modernleşmesine önemli katkılarda bulunacak on beş günlük "Sirâcü'l-Ekber Afganiyah" (Afganistan'ın Haber Işığı) gazetesinin

yayınlanmasına izin vermesidir. Tarzi'nin gazetesi modernleşme ve sömürgecilik karşıtlığı olmak üzere iki ana konu üzerinde yoğunlaşmıştır (Ewans, 2002: 112). Gazete sayesinde Afgan aydınları arasında Cemalettin el-Afgani, Muhammed Abduh ve Seyid Ahmed Han gibi İslamcı modernistlerin düşünceleri tartışılmaya başlanmıştır. Siracü'l-Ekber, Afgan toplumunu dünyadaki gelişmelerden haberdar etmenin yanı sıra, Afgan milliyetçiliğinin yapısı ve amaçlarını belirlemek ve ülkenin hedeflenen sosyo-ekonomik dönüşümünün kuramsal temelini sağlamak işlevini de üstlenmiştir (Gregorian, 1969: 347).

Sömürge karşıtı düşünce ve hareketlerin ortaya çıktığı bu dönemde, Afgan aydınları ve halkının bu gelişmelerden ne kadar etkilendiği ve kendi kaderini tayin etme isteğinin ne olduğunun bilinmezliğini ifade etmek gerekir. Komşuları dâhil gelişmiş ülkelerle temastan kaçınan ve tecrit edilmiş bir şekilde varlığını sürdüren Afganistan'ın doğal olarak gelişen dünyadaki yeniliklere yönelişinin çok yavaş olması kaçınılmazdı. Ancak Japonya'nın yükselişi karşısında Afgan aydınlarının tepkisiz kalması düşünülemezdi.

Tarzi ve gazetesi Siracü'l-Ekber'in katkılarıyla öncelikle Emir Habibullah, başta Avrupa olmak üzere dünyadaki olaylar ve fikri hareketlerden haberdar olmaya başlamış, Japon Modernleşmesi, Japon-Rus Savaşı (1905), Türk-İtalyan Savaşı (1911), Balkan Savaşı (1911-12) ve bu savaşlarla birlikte Müslümanlar arasında dayanışma fikri Afganlıların gündemine oturmuştur. Birinci Dünya Savaşı ise Afganistan'ın siyasi düşünce yapısında hem modernistler hem de gelenekçiler üzerinde çok fazla etki yaratmış, Afgan millî uyanışında önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda, Genç Türkler ve İslamcı reformcular modernleşme sürecinde millî ve İslami yapı ve gelenekleri koruyarak Batı bilimleri ve teknolojisinin kendi bünyelerine uyarlanabileceğine örnek teşkil eden Japon modelinden etkilenmiştir. Benzer bir durum, Rusların yenilgisiyle sonuçlanan Japon-Rus Savaşı'nın yarattığı havanın da etkisiyle, Afgan milliyetçileri ve modernistleri için de geçerliydi (Gregorian, 1969: 209).

Uzakdoğu'da yükselen bir güç olarak Japonya, 1902'de İngiltere ile yaptığı ittifak antlaşmasının teşvikiyle kendi sömürge alanı olarak gördüğü Mançurya'yı sömürmek isteyen Ruslara karşı savaş açmıştır. 1904-1905 Japon-Rus Savaşı Rusya'nın çok ağır yenilgisi ile sonuçlanmış, Rusya Mançurya'daki bütün haklarını Japonya'ya bırakarak Uzakdoğu'dan çekilmiştir (Armaoğlu, 1984: 35). Modernleşen Japonların başarısından etkilenen Afgan gelenekselcileri ve modernistleri için Japonya, bir model

hâline gelmişti. Her ikisi de Japonya'yı Batı Emperyalizminden bağımsız ve Batı teknolojisini, kendi geleneksel kültürünü ve kendi monarşisini yok etmeden bünyesine uyarlayan bir ülke olarak görmeye başlamıştır (Gregorian, 1969: 209).

Japon-Rus Savaşı'ndaki Rus yenilgisi, İngiliz-Rus ilişkilerinde de önemli değişiklikler meydana gelmesine sebep olmuştur. Rusların İngilizlerle ilişkileri yatıştırmak istemesi sonucu, 1907 İngiliz-Rus antlaşması imzalanmıştır (Armaoğlu, 1984: 35-36). İran, Afganistan ve Tibet ile ilgili olan bu anlaşmanın amacı, İngiltere ve Rusya'nın Afganistan'ı da içine alan "Büyük Oyun"a bir son vermek ve aralarındaki çatışma risklerini asgari seviyeye indirmektir. Bir taraftan Rusların Japon savaşında yenilmelerinin ardından askerî nüfuzun zayıflaması diğer taraftan da bölgede Alman gücünün yükselmesi İngiliz-Rus antlaşmasının zeminini hazırlamıştır. Bu antlaşmadan sonra Afganistanla ilgili olarak, Ruslar Afganistan'ın nüfuz sahalarının dışında olduğu ve bu ülkeyle siyasi ilişkilerini İngilizler üzerinden yürütecekleri yolundaki 1873'te yaptıkları deklarasyonlarını tekrar teyit etmişlerdir. İngilizler ise Afgan iç işlerine karışmamayı taahhüt etmiş ve ülkeyi işgal veya ilhak etmeyecekleri teminatını vermişlerdir (Ewans 2002: 114). Hatta anlaşmanın yürürlüğe girmesi için Emir Habibullah'ın onayının gerektiği şartı anlaşmaya eklenmiştir. Antlaşmanın oluşumunda hiçbir rol oynamadıkları gerekçesiyle Emir Habibullah, antlaşmanın bu maddesini ret etse de anlaşmanın tarafları anlaşmayı, her koşulda meşru ve bağlayıcı ilan etmişlerdir (Saikal, 2004: 51).

İngilizlerin bu tavrı, Afgan politikasında etkili olmaya başlayan Genç Afganlıların İngilizlere karşı güçlenmelerine neden olmuştur. Bu çerçevede, Afganistan'da meydana gelen bu tepki Mahmud Tarzi'nin etrafında toplanan ve "savaş partisi" diye bilinecek olan oluşumu güçlendirmiştir. Bu şekilde oluşan Türkçü, anti-emperyalist ve Pan-İslamcı duyarlılık, kraliyet ailesi ile Afgan seçkinleri arasında yayılması gelenekçiler ve modernistleri biraya getirmiştir. Emir'in kardeşi, Nasrullah'ın başını çektiği bu girişimle, sınırdaki İngiliz karşıtı faaliyetler 1907-1909 arasında önemli ölçüde artmıştır. Kabile savaşçılarının desteklenmesi için yapılan baskılar karşısında Emir Habibullah sessiz kalmış, fakat kardeşi Nasrullah'ın faaliyetlerine karşı hiçbir sınırlama getirmemiştir. Sonuçta, çok sayıda dinî lider cihat ilan etmiş ve sınır boyunca İngilizlere karşı saldırılar başlatmıştır (Ewans 2002: 115; Saikal, 2004: 52).

İngiliz-Rus Antlaşması, Afganistan'daki modernleşme politikasının yönünü ve yapısını son derece etkilemiştir. Bir yandan orduyu, ekonomiyi ve siyasi yapıyı güçlendirmeyi amaç edinenleri tetiklerken diğer taraftan ülkede ki

yabancı yatırım ve imtiyazlarına ilişkin geleneksel endişeleri artırmıştır. Bu durum ise modernleşme sürecinin gelişimini yavaşlatmış ve niteliğini bozmuştur. Bu arada, Japon-Rus savaşını takip eden İran, Genç Türk ve Çin devrimleri ve İngiliz-Rus anlaşmasının sonucunda, Afganistan’da 1907-1909 yıllarında, kısa süreli de olsa, bir anayasal hareketin (Meşrutiyet Hareketi) geliştiği görülmektedir (Gregorian, 1969: 212-213).

Dünyada meydana gelen siyasal gelişmeler doğrultusunda reform ve modernleşmenin hızlandırılmasını ümit eden ve bazı ulemanın ve kabile reislerinin destek verdiği, Genç Afganlar arasındaki militan bir azınlık kabile temelinden ziyade millî temelde oluşturulan anayasal bir meclisin kurulmasını istemiş ve bunun için de bir imza kampanyası başlatmışlardır. Fakat Habibullah, 1904’de yasal sınırlı bir danışmanlık organı kurma girişiminin başarısız olduğu konusunda ikna olmuştu. Çünkü “üyeler yasal işlerden habersizdi... ve buna uyumları 30 yıllık bir eğitimi gerektirmekteydi.” Dahası, onun anayasal devlet kavramı babasının kurduğundan çok da farklı değildi. Anayasal devlet, tamamen danışman olarak hareket eden aristokratlar meclisinden, kabile reisleri (halkı temsil eden kişi anlamında) ve dinî liderlerden daha fazlasını içermemekteydi. Emir’in meclisin temelini genişletmek ya da kendi yetkisini güçlendirecek bir yapı hâline getirmek gibi bir niyeti olmamıştır. Bundan dolayı, anayasal hareketi hemen bastırdı ve liderlerini tutuklattı. Monarşinin desteği ve çıkarları kapsamında sosyo-ekonomik reformu tasavvur eden Genç Afganların daha büyük, daha etkili ve ılımlı kanadını desteklemiştir (Gregorian, 1969: 212-213; Olesen, 1995: 102).

Yine aydınlar ve saray mensupları arasında, Emir Habibullah’ın yönetimine muhalif veya yönetimini destekleyen küçük gruplar ortaya çıkmıştır. Rejime şiddetle muhalif olanlar arasında demokratik ve anayasal hükümet için çağrı yapan çok sayıda Mevlevî ve mollanın mensubu olduğu Cemiyet-i Sırayî Millî (Milliyetçiler Gizli Cemiyeti) adında bir grup vardı. Bunların radikal planları 1909’da saray tarafından açığa çıkarılmıştır. Grup bastırılmıştır. Ancak bu olay, Emir Habibullah’ın modern eğitimi geliştirme isteğinin azalmasına sebep olmuştur (Shahrani, 1986: 43). Afgan tarihinde anayasal devlet taleplerinin ilk örgütlü örneklerini oluşturması bakımından önemli olan her iki harekette, kısa süreli ve çok dar bir çerçevede etkili olmuştur.

Tarzi yönetimindeki Sirâcî’l Ekber’in yayınlarıyla birlikte ülkede Türk-İtalyan ve Balkan savaşları vasıtasıyla Pan-İslamcı politikalar ve Afgan dış politikasında Müslümanlar arasında dayanışma konuları tartışılmaya başlanmıştır. Bu yayınlarla Osmanlı İmparatorluğu Afgan aydınları tarafından yakından izlenmiştir. Ülkedeki milliyetçiler ve modernistler,

İtalyanları, Balkan halklarını ve Hristiyan Avrupa'yı İslam'a karşı siyasi-dinî saldırı yapmakla suçlamışlardır. Bunda İslam dünyasındaki Avrupa emperyalizmi ve Hristiyanlık karşıtı çalkantılardan etkilenen Hintli Müslümanların da rolü olmuştur. Sirâcü'l-Ekber, Türk-İtalyan savaşı zamanında Osmanlı İmparatorluğu'nun bir destekçisi olarak uluslararası politikaya dâhil olmuştur. Gazetede, "Avrupa'nın dünya topraklarını ele geçirme yöntemleri" veya "Batının İslam'ı parçalama niyetleri" gibi konularda haberler yapılarak Türkleri Hristiyanlara karşı destekleyen ve İtalyanların ve Bulgarların kötülüklerini kınayan çok sayıda makaleler yayımlanmıştır (Adamec, 1967: 101; Gregorian, 1969: 213).

XX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nde Genç Türklerin yürüttükleri çalışmalar, Müslüman dünyasına ilham vermiştir. Genç Türk hareketinin lideri olan Enver Paşa, Afganistan ve Hindistan Müslümanlarının kalbinde İslam'ın lideri ve İslam dünyasının kurtuluş umudu olarak taht kurmuştu. Bu nedenle Afgan modernistler, Osmanlı İmparatorluğu'nun savunmasına önem verdiklerini açıkça ortaya koymuşlardır. Afganistan modernistlerine göre, Osmanlı Devleti bir taraftan İslam dünyasının lideri diğer taraftan da İslam dünyasının "Avrupa'ya açılan penceresi" idi. Bu bağlamda İslam dünyasının bir dönüşüm ümidi olarak görülen Osmanlı Devleti'nin iç işlerine yönelik Avrupa müdahaleleri, Afgan modernistleri tarafından İslam dünyasının yeniden doğuşunu kasıtlı engelleme girişimi olarak yorumlanmıştır (Gregorian, 1969: 215). Bu durum, dönemin siyasetine de etki ederek sömürge yönetimi altında bulunmayan Müslüman ülkelerden biri olarak Afganistan'ın İslam'ın kalesini savunmak ve kendi varlığını sürdürmek için modernleşmek zorunda olduğu fikrini güçlendirmiştir. Böylece Emir Habibullah döneminde, Afganistan'da Pan-İslamcı düşüncelerle birlikte Sirâcü'l-Ekber'in yayınları sayesinde Türk etkisi de yayılmaya başlamıştır. Aynı zamanda bu etkinin ortaya çıkması ve yayılması, sürgünde iken Şam, İstanbul ve Osmanlı Devleti'nin diğer yerlerinde yaşayan bir Afgan aydını olan Mahmud Tarzi'nin faaliyetlerinin bir sonucu olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nda Afganistan

Emir Habibullah Birinci Dünya Savaşı sırasında ülkesinin tarafsız kalacağını ilan etmiştir. Ne var ki, Pan-İslamcı düşünce ve duyguların yoğun olduğu bu dönemde Osmanlı Devleti'nin savaşın tarafı olması Afganistan'da kamuoyunu hızla değiştirmiştir. İslam dünyasının halifesi olarak Osmanlı Devleti'nin cihat çağrısı Müslüman devletler tarafından geniş ilgi görmüştür. Sirâcü'l-Ekber'de İngiliz ve Rus karşıtı yayınlar yapılarak Afganistan'da savaşa katılması isteği giderek büyümüştür. Emir Habibullah'ın İngilizlere yönelik tarafsızlık politikasına rağmen, Mahmud Tarzi ve bazı Genç

Afganlar İngiliz ve Rus karşıtı propaganda kampanyası başlatmak için gelenekselci Pan-İslamcılarla işbirliği içine girmişlerdir. Yürütülen bu çalışmalar ile ortaya çıkan Afganistan'ın ittifak devletleri grubunda savaşa girmesi gerektiği fikri, Emir Habibullah tarafından reddedilmiştir (Dupree, 1997: 434; Ewans, 2002: 115). Afganistan'da milliyetçilik duygularının arttığı bu dönemde Emir Habibullah'ın hem tarafsızlık hem de İngilizler yanında savaşa girme politikası Tarzi'nin yayınları ile Sirâcü'l-Ekber'de eleştirilmiştir. Tarzi ülkede, "Pan-İslamcılığın desteklenmesinde büyük rol oynayarak Afganlar isterse Belucistan'da, Türkistan'da ve Hindistan'da bulunan milyonlarca Müslüman'ın özgürlüğüne kavuşması için lider olma şansına sahip olacağı inancını geliştirmiştir. Ancak, bu şansın Emir'in savaşta tarafsız kalması ve İngilizler ile anlaşmayı tercih etmesi ile kaybedileceğini sık sık yazılarında ima etmiştir (Gregorian, 1969: 217).

5 Kasım 1914'te Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge, Emir Habibullah'ı Türkiye'nin İttifak Kuvvetleri tarafında savaşa katıldığını bildirmiştir. Genel Vali, Hindistan'daki Müslüman yöneticiler, Aden'deki ve İran körfezindeki Araplar arasında İngiltere'ye büyük destek olduğunu iddia etmiştir. Genel Vali, Londra'ya Afgan halkının genelde Türk yanlısı olduğunu ancak Emir'in tarafsızlık açıklamasında ciddi olduğunu bildirmiştir. Yine de, Afganistan'da silahlı gruplarla birlikte olan Alman ajanlarının varlığının Emir'in tarafsızlığını koruyup koruyamayacağını şüpheli duruma soktuğu konusunda uyarıda bulunmuştur (Adamec, 1967: 86).

Birinci Dünya Savaşı'nın Batı'nın Doğu'ya yönelik topyekûn saldırısı, İslam dünyasının bütünleşmesi gibi bazı efsaneleri, Osmanlı Devleti'nin Hristiyan güçlerle işbirliği yaparak savaşa katılmasıyla ortadan kalkmıştır. Ayrıca, Arap isyanları ve Araplar'ın İngilizlerle işbirliği yapmaları Pan-İslamcılığın gelişimini olumsuz olarak etkilemiştir. Bunlara rağmen Afgan toplumu, Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı'ya yönelik desteğinden hiç vazgeçmemiştir. Ülkede Araplar'a yönelik olumsuz duygu ve düşünceler devam etmiştir. Bu gelişmelerle birlikte, Pan-İslamcı hareket İslam dünyasında, Osmanlı'nın konumuna güç kazandırmış ve Almanlar, İran'ı ve Afganistan'ı savaşa sokmaya çalışmışlardır. Çünkü Alman Devleti, Halifenin cihat çağrısı sebebiyle oluşan İslam dünyasının dinî ve siyasî birliğinden yararlanmayı istemiştir. Özellikle, kabilelerin İngiliz ve Rus karşıtı olduğu Hindistan ve Afganistan'da kamuoyu Almanya tarafında olmuştur. Afganistan'ın İngilizlere karşı savaşa girmesi konusunda oluşan tüm kamuoyuna rağmen Emir Habibullah başlangıçta bu baskıları kontrol altında tutmayı başarabiliyordu. Ta ki Eylül 1915'te bir Türk-Alman heyetinin karayoluyla Bağdat üzerinden Kâbil'e girmesine kadar. Emir Habibullah, bu olay üzerine hemen İngiliz karşıtı bir cihada tam destek

sunan jirga (Afgan Ulusal Meclisi)'yı toplamıştır. Yine de, İngiliz ve Ruslarla askerî bir çatışma tehlikesini göze alamadığı için tarafsız kalmayı istemiştir. Çünkü savaşa katılmak, Afganistan'ı birleşik İngiliz-Rus saldırısına maruz bırakacaktı. Ülke ise böyle bir yükü ne askerî ne de ekonomik açıdan bu yükü kaldıracak durumda değildi (Ewans, 2002: 115). Tüm bunları göz önünde bulunduran Emir Habibullah savaş boyunca tarafsızlığını korumayı başarmıştır (Fraser, Tytler, 1953: 194).

Osmanlı Devleti, Almanya yanında savaşa katıldığı andan itibaren Afganistan'ın ittifak kuvvetleri tarafında yer almasını istiyordu. Bunun için Almanya'nın da yer aldığı bir heyet 26 Eylül 1915'te Kabil'e gönderilmiştir (Gregorian, 1969: 220-221). Heyet güzel bir şekilde karşılanmıştır. Emir'in Türk çalışanları onlara heyecanlı bir karşılama hazırlamak için toplanmış ve Afgan birliklerini eğiten Hayri Bey yabancılara bir geçit töreni ve askerî karşılama düzenlemiştir (Adamec, 1967: 88-89).

Emir Habibullah'ın ittifak kuvvetleriyle yaptığı görüşmeler, basit bir şekilde kimin kazanacağını bekleyip gör ve her ihtimal için hazırlıklı ol şeklindeki alışılmış Afgan tarafsızlık oyununu yansıtmaktaydı. Heyet, Emir'i cihat çağrısına uyma ve geleneksel düşmanlarına karşı ittifak güçleriyle birlikte hareket etme konusunda teşvik etmeye çalışmıştır. Ayrıca, Emir Habibullah'a Enver Paşa tarafından gönderilen bir mektupta; Hindistan'daki ve İran'daki Müslümanların İslam'ın halifesi olarak Osmanlı sultanının ilan ettiği cihada uydıklarını ancak fakat Afganistan'ın durumunun ne olduğu, Afganistan Türk birliklerinin ülkelerinden geçmelerine izin verip vermeyeceği, Afgan-İngiliz diplomatik ilişkilerinin bitmesi ve Afgan Mollalarının cihat çağrısına katılmalarının engellenmemesi gibi konular yer almıştır. Bu mektup dahi Emir'in tarafsızlığını değiştirmemiştir. Mektuptaki sorulara karşılık, Afgan tarafsızlığının bırakılması için henüz çok erken olduğu, Türk ordusunun Afgan topraklarından geçmesine izin verileceği ancak erzak konusunda yardımda bulunulmayacağı, Afganistan'ın İngiliz-Hindistan'la diplomatik ilişkilerini kesmesi arzu edilen bir husus olmadığı, mollalar Afgan toprakları dışında istedikleri her şeyi yapabilecekleri onlara çarpışmalara katılmaları konusunda ne engel ne de destek bulunduğu şeklinde cevaplar vermiştir (Olesen, 1995: 105; Adamec, 1967: 90).

Görüşmeler sürdükçe, Afganistan'da savaşa taraf olanlar ve olmayanlar şeklinde gruplar ortaya çıkmıştır. Emir'in kardeşi Nasrullah ve Emir'in oğulları İnyetullah ve Amanullah, General Nadir Han savaş yanlısı olarak adlandırılan gruptaydılar. Bunlar, bazı din adamları, Türk taraftarları ve Afgan kabile üyeleri tarafından destekleniyorlardı. İngiliz yanlısı grup ise Başbakan Abdülkuddus Han etrafından toplanıyor görünüyorlardı. Hindistan

ile ticaret yapan birçok tüccarın yanı sıra Herat'taki bazı tüccar gruplar da İngiliz Hindistan'ı ile barış yanlısıydılar (Adamec, 1967: 90-91).

Heyetin çalışmaları sonucunda Almanya ile Afganistan arasında Almanların Afganlara 100.000 tüfek, 300 top ve 20 milyon altın vermeyi kabul ettikleri bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmaya rağmen taraflar İngilizlere karşı birbirlerine güvence vermemişlerdir. Hala Emir Habibullah tarafsızlık siyasetinin devam ettirilmesi yönünde adımlar atmaya devam etmiştir. Bu sebeple de heyet, İngilizler'e karşı yapacakları eylemlerde Emir'den destek alamayacaklarını anlamışlardır. Çünkü Emir Habibullah bir taraftan savaşa daha az dâhil olmak isterken bir taraftan da Kâbil'deki İngiliz ajanını endişelendirmek istemiyordu. İngilizler'in O'nun sözlerinden ziyade eylemlerine bakmaları gerektiği konusunda telkinde bulunuyordu (Saikal, 2004: 52-53); Ewans, 2002: 115-116). Emir Habibullah böyle yaparak tam bağımsızlık şeklinde İngilizler tarafından ödüllendirileceğini düşünmüştür (Saikal, 2004: 53).

Afganistan'ı savaşa girmeye ikna edemeyen Türk-Alman Heyeti, 22 Mayıs 1916'da Kâbil'i terk etmiştir. Görevin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, Afgan toplumu Türklere savaşta manevî destek olmaya devam etmiştir (Gregorian, 1969: 223). Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğraması, Afganistan'daki Türk yanlılarının Hindistan'a karşı birlikte hareket etme umutlarını da sona erdirmiştir. Rusya'daki devrim ve ittifak kuvvetlerinin yenilgisi uluslararası yapıyı bir daha değiştirmiştir. Savaşın sonucunda, Emir Habibullah'ın siyaseti haklı çıkararak, çatışmanın dışında kaldığı ve Osmanlı İmparatorluğu yenilgisine ortak olunmadığı için Kâbil'de bir rahatlama olmuştur. Ancak Emir ne Türk yanlısı savaş yanlılarını ne de ülkenin doğusundaki din ve kabile liderlerini susturmayı başarabilmiştir. Emir Habibullah'la ilgili İslam'a en kritik zamanda ihanet edip etmediği konusunda Afganlar arasında ortaya çıkan endişe Emir'e karşı bir hoşnutsuzluğun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Savaştan sonra Rusya'nın devrimle sarsılması ve İngiltere'nin zayıflaması Afganistan'ın bağımsızlığı için doğru zamanın geldiği konusunda Geç Afganlıları hareketlendirmiştir. Ancak Emir Habibullah, İngilizlerle işbirliğine devam etmek istemiştir (Rubin, 1995: 54). Bayur'un ifadesiyle Emir'in savaş boyunca tarafsız kalma politikası, Osmanlı Devleti'nin genel savaşa katılmakla uğradığı akıbete bakınca Afganistan'ı savaşa sokmamakla kendi ülkesine hizmet etmiş gözükebilir. Ancak O, aynı zamanda İngiltere'ye de büyük hizmette bulunmuş oluyordu (Bayur, 1987: 507).

Afgan toplumunda kendisine yönelen olumsuz duygu ve düşüncelerin yarattığı tehlikenin farkında olan Emir Habibullah İngilizlerden bağıllığının

ödülü olarak, Afganistan'a iç ve dış ilişkilerinde bağımsızlık vermelerini istemiştir. 21 Ocak 1918 yılında 1907'deki İngiliz-Rus Anlaşmasını iptal eden İngilizler bu isteği, Emir'in savaş zamanı tarafsızlığı için bir minnettarlık göstergesi ve İngiltere'nin Hindistan'ın savunmasında Afganistan'ın oynayacağı Orta Asya'da politik liderlik olan olumlu rol olarak görmekteydiler. Bununla birlikte, İngilizler arasında da Afganistan'a tam özgürlük verme ve ülkenin modernizasyon programında yardımcı olma taraftarı olanlar da vardı (Gregorian, 1969: 225-226). Fakat İngilizler, kuzeye doğru bir tehdit oluşturan Bolşevik devletini göz önünde tutarak, sürüncemede bırakma ve geciktirme taktiği uyguladıkları bir müzakere yaklaşımını benimsediler.

Ülkedeki milliyetçilere göre, Emir Habibullah'ın tembelliği, büyük değişiklikleri anlayamaması ve ulusalcı hareketi destekleyerek onları cesaretlendirerek yeni politik fırsatlardan yararlanamaması başarısız olmasına sebep olmuştur (Gregorian, 1969: 226). Afganistan'ın tam bağımsızlığı Emir için bir son iken onlar için başlangıç olmuştur.

Türk Alman Heyeti'nin çalışmaları ve ülke içindeki savaş yanlılarına rağmen birinci dünya savaşında tarafsız kalmayı başaran Emir Habibullah aslında 1905 İngiliz-Afgan antlaşması (BOA, 5, 14) ve 1907'de İngiliz Hindistan'ına resmî ziyaretinden sonra idari görevlerinin çoğunu kardeşine ve büyük oğluna bırakmıştı. Devlet işleriyle daha az ilgilenerek daha çok spora, avlanmaya ve diğer eğlence faaliyetlerine zaman ayırmaya başlamıştı. Büyük miktarda paralar, maiyeti ve ailesi tarafından harcanmış ve harcamaları karşılamak için yeni vergiler konulmuştu. Böylece vergi toplama, devletin başlıca görevi olmuş ve yozlaşma, rüşvet, haraç ve dolandırıcılık artmıştı. Yaklaşık altı yüz Hazara ailesi İran'a kaçmaya teşebbüs etmiş, yoksulluk, açlık ve ülkenin pek çok kesiminde köylülerin topraklarını kaybetmesi birbirini takip etmişti. Çoğunlukla Muhammedzay serdarları olan yerel görevlileri protesto etmek için yapılan başlıca silahlı halk ayaklanmaları, iyi silahlanmış sınır bölgesi olan Paktiya (1912-13) ve Kandahar'da (1912) meydana gelmişti. Her iki ayaklanma büyük askerî müdahale olmaksızın çözümlenmesine rağmen, sorumlu devlet görevlileri cezalandırılmamış aksine ya saray tarafından başka yerlere ya da daha kazançlı konumlara getirilmişlerdi (Shahrani, 1986: 41). Bütün bu iç gelişmelerle Birinci Dünya Savaşı sürecine giren Afganistan'da savaş, Pan-İslam, Müslüman birliği kavramı, çoğu gelenekçi ve son zamanlarda gelişen 'modernist' grubun vatanlarını ve imanlarını savunmak için siyasi olarak bir araya gelmelerini mümkün kılmıştır. Savaş boyunca Emir Habibullah, İngilizlerle anlaşmayı feshetmesi ve Türklerle dinî birlik içinde savaşa girmesi – ve aynı zamanda Afganistan'ın tam bağımsızlığını kazanmak,

örneğin Afganistan'ın dış politikasının İngiliz kontrolünde olmasını sağlayan Gandamak anlaşmasının iptali yönündeki politik baskılara maruz kalmıştır. Emir Habibullah savaş boyunca Afganistan'ın tarafsızlığını korumuş ancak 21 Şubat 1919'da savaşın hemen ardından, bütün grupların ortak bir komplosu gibi görünen bir suikasta kurban gitmiştir. Ölümünün ardından gelenekçi ulema ve kabile güçlerinin desteğini alan Emir'in kardeşi Nasrullah Han ile modernist-milliyetçi gruba mensup Emir'in oğlu Amanullah arasında kısa bir taht mücadelesi yaşanmıştır. Babasının suikasta uğradığı zaman Kâbil valisi olan Amanullah, Afgan ordusunun maaşlarını artırma sözü vererek taht üzerinde hak sahibi olduğunu iddia ederek kendisini emir değil kral olarak ilan etmiştir (Shahrani, 1986: 44-45).

Dönemin Yenilikleri

Emir Habibullah, 1907 yılında Hindistan'a yaptığı ziyaretten sonra Hint devletinin teknolojisi ve ekonomisinin etkisiyle ülkesinin reformlara ihtiyaç duyduğu konusunda ikna olmuştur. Mahmud Tarzi'nin Afganistan'ın kalkınması gerektiği konusundaki girişimlerini anlamaya başlamıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Afganistan'ın modernleşmesinde Tarzi oldukça önemlidir. Tarzi'den başka sürgünden dönen diğer Afganların, kurulan okullardan mezun olanların ve Abdurrahman Han döneminde devlet seçkini oluşturmak amacıyla yetiştirilen gulam beççelerin rolü son derece fazla olmuştur. Bunlar, ilk reformist hareketi oluşturmuşlardır. Emir Habibullah'ın modernleşmek adına yaptığı ilk icraatlarından biri, Hindistan dönüşü öncelikle birçok teknisyen ve uzmanı değişik alanlarda görevlendirmesidir (Adamec, 1967: 66). Böylece yenilikleri yapacak kadroyu hazırlamıştır.

Bu dönemin belki de en önemli yeniliği basın alanında olmuştur. Daha öncede bahsedildiği gibi Sirâcü'l-Ekber gazetesi, 1902 yılında Şam'daki sürgün hayatı sona eren ve Afganistan'a dönen Mahmud Beg Tarzi tarafından ayda iki kez olmak üzere 1911'de yayınına başlamıştır. Bu gazetenin en önemli özelliği, modernleşme, milliyetçilik ve Pan-İslamcılık konularına odaklanarak Afgan modernleşmesinin fikri temellerinin oluşumunda en büyük katkıyı sağlamasıdır. Afganistan'ın ilk millî gazetesidir. İlk yıl taşbaskı olan gazete, daha sonra Türkiye ve Fransa'dan getirilen baskı makineleriyle daha da modern bir nitelik kazanmıştır (Dupree, 1997: 439).

Emir Habibullah idarî alanda Afganistan'ı altı vilayete (Kâbil, Kandahar, Herat, Farah, Afgan Türkistan'ı ve Bedahşan) ve daha sonra ilçelere ayırmıştır. Başkent Kâbil vilayeti olmak üzere 1907'de merkezde yeni bir makam, nâibü'l-hükema (vali yardımcısı) makamı oluşturulmuştur. Her

vilayete Emir'e bağlı bir vali tayin edilmiştir. Bu valilerin, hukuki görevleri olduğu kadar adli görevleri de vardı; hem medeni hukuk davaları hem de ceza davalarında yargı yetkisiyle vilayet mahkemelerine (hâkim mahkemesi) başkanlık ediyorlardı. Dinî mahkemeler (Şeriat mahkemesi) vilayet mahkemeleri altında çalışıyorlardı ve müftülerin yardımcılığını yaptığı Kadı'lar tarafından yönetiliyordu. Bir çıkmaz veya emsal oluşturan bir karar durumunda, dinî mahkemeler davayı Kâbil'deki han-ı mollaya gönderiyor ve han-ı molla tarafından bir heyet kararı oluşturulamayan davalara Emir bakıyordu. Hukukî ve dinî vilayet mahkemelerinin kararlarına karşı yapılan temyizler de Emir'e gönderiliyordu. Afgan mahkemeleri, Emir Abdurrahman döneminde oluşturulan usul kanunlarını kullanmaya devam etmiştir. Tüccarlar ve tacirler arasındaki bütün anlaşmazlıklar, birçok hukuk davası da dâhil olmak üzere, bir penchayata (ihtiyar heyeti) gönderilirdi. Vatana ihanet, isyan, devletin parasını zimmete geçirme, devlet memurlarının sahtekârlık ya da rüşvetçilik yapması ve devlete veya hanedan ailesi üyelerine karşı işlenen suçları kapsayan davalar, bizzat Emir tarafından ele alınırdı. Ayrıca, suçlar Kâbil'de işlenmişse, zina, hırsızlık ve cinayet davalarını da Emir ele alırdı ve ülkenin başka her yerinde bu tür davalar vilayet mahkemelerinde görülürdü. İdam kararları, yerel yetkililer tarafından alınıyordu; şeriat kanunlarına uygun olanların bile Emir tarafından onaylanması gerekiyordu (Gregorian, 1969: 183).

Emir Habibullah, iç ve dış düşmanlara karşı olduğu kadar ülkede monarşinin güçlenmesi için de güçlü ve daimi bir ordunun gerekli olduğuna inanmıştır. Ordunun güçlenmesi ve çağa ayak uydurabilmesi için de askerî reformlar şarttı. Emir öncelikle orduya modern silahlar getirtmiş ve haleflerinin başlattığı askerî eğitim programını genişletmiştir. Bu konudaki ilk planlı girişimi, 1904-6 yılında subayların yetiştirilmesi için Kraliyet Askerî Yüksekokulu'nun (Medrese-i Harbiye) açılmasıdır. Çoğunlukla Durrani asilzadelerinin veya yüksek rütbeli saray memurlarının çocukları olan bu okulun öğrencilerinin sayısı 1910'da sadece 80'di (Gregorian, 1969: 184; Newell, 1972: 49-50). 1907 yılında bu okulun askerî eğitimi Said Mahmud Efendi olarak da bilinen Mahmud Sami adında bir Türk albaya verilmiştir. Okulun müfredat programı, Kur'an çalışması, aritmetik, ölçme, geometri, askerî lojistik dersleri, beden ve askerî eğitimi uygulama derslerini içeriyordu. Fars ve İngiliz dilleri, genel tarih ve Afgan tarihi ve coğrafya da ayrıca öğretiliyordu. Mahmud Sami, Afgan ordusuna bedensel eğitimin tanıtımı konusunda aracı olmuş; ayrıca bazı askerî elkitablarını Türkçe eserlerden çevirerek derlemiştir. Türk askerî terminolojisinin kullanımını kurumsallaştırmış ve güneşin fotoğrafını çeken aleti getirtmiştir (Gregorian, 1969: 183-184; Rubin, 1995: 53). Mahmud Sami Bey'in etkisi ile İngiliz stili asker ceketleri ve palto giyen Afgan askerleri bu defa da Türk kıyafetleri

giymeye başlamışlardır. Yine ordu ve saray çalışanlarından bazıları İngiliz tarzı (golf pantolonu popülerdi) giyinirken bazıları da Türk rop palto ve fes giymeyi tercih etmişlerdir (Gregorian, 1969: 199).

İdarî ve askerî alanda icraatlarının yanında Emir Habibullah'ın eğitim konusunda da ülkede önemli gelişmelerin temelini atmıştır. Her şeyden önce, kendinden önceki emirlerden farklı bir eğitim politikası uygulamıştır. Tıpkı askerî alanda olduğu gibi eğitim konusunda da modern eğitim tarzını benimsemeye çalışmıştır. Varolan geleneksel dinî okul isteminde değişiklik yapmayarak yeni kurulan devlet okullarına lâik konuların da girmesi sağlanmıştır. Döneminde yine de ağırlık geleneksel dinî eğitim olarak devam etmiştir. Gregorian'a göre, önceleri İngiliz-Hint sistemine uyarlanmış eğitim sisteminde, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Fransız eğitim sistemini örnek alan Türk modeli benimsenmeye başlanmıştır. Bu değişim, Afganistan'daki Pan-İslam düşüncesini yansıtıyordu. Bununla birlikte, Afgan toplumu Sünni Müslümanların ruhani lideri olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi geleneklerini reddetmeden Batılı bilimleri kullanmasından etkilenmiştir. Bunun için de eğitimde Türk sistemi benimsenmiş, Türk müfredatı kabul edilmiş ve Türk öğretmenler tutulmuştur (Gregorian, 1969: 185-186).

Emir Habibullah tahta geçtiği zaman, Afgan halkının % 98'i okuma yazma bilmiyordu. Okur-yazar oranını artırmak için Fransız Lisesi'ni örnek alarak ilk laik okul olan (erkekler için) Habibiye Okulu 1904'te kurulmuştur. Başlangıçta dört yıllık bir müfredatı olan okul, geleneksel derslerin yanında matematik, coğrafya, beden eğitimi, İngilizce ve Urdu dilleri eğitimi veriyordu. Sonraları müfredata eğitim, fizik, kimya, botanik, zooloji, resim, çizim, tarih ve sağlık dersleri de eklendi. Afganca ve Türkçe dersleri, İngilizce ve Urduca kadar resmen teşvik edildi. Okulda Afganistan'daki ilk halk kütüphanesi anlamında okul içinde mütevazı bir kütüphane kurulmuştur (Gregorian, 1969: 184-185; Olesen 1995: 98; Ewans, 2002: 117).

Habibiye ve Harbiye dışında, ilk, orta, mesleki ve yüksek düzeyleri içeren geleneksel İslami eğitim sistemi, müfredatta hiçbir değişiklik olmaksızın yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Bu okullardaki öğrenciler, Kur'an, fıkıh, hadis, hat sanatı ve Arap ve Fars klasik edebiyatı derslerine devam etmişlerdir. Habibiye'ye kabul edilen öğrencilerin birçoğu, geleneksel eğitimin ilk ve orta düzeylerini bitirmişlerdi. Ancak bu öğrenciler, Habibiye'ye kabul edildikten sonra da geleneksel dersleri almaya devam etmişlerdir. Bu durum, gelenekçileri memnun etme gayretinin bir sonucuydu. Hala daha düşük düzeydeki bir öğrencinin derslerinden geçmesi, din ve Arapça derslerindeki yüksek notlarına bağlıydı. Böylece, Habibiye

mezunu olan bir öğrenci zamanının sadece az bir kısmını modern derslere ayırmış oluyordu (Gregorian, 1969: 185).

Emir Habibullah'ın eğitim alanındaki bir diğer icraatı, Afgan öğrencilerinin eğitim için Avrupa'ya gönderilmesi olacaktı. Ancak, içerideki muhalefet ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması O'nun bu girişimine engel olmuştur. 1917 yılında bu isteğini gerçekleştirmek için tekrar harekete geçmiş ve bazı Habibiye mezunlarını tıp ve mühendislik okumaları için Avrupa'ya ya da Amerika'ya göndermeyi planlarken suikasta kurban giderek ölmüştür (Gregorian, 1969: 188).

Bütün olumsuz eleştirilere rağmen bu okullar, Afgan seçkinlerinin çocuklarına modern devletin gerekleriyle kısmen uyum içinde olan bir eğitim vermeye başlamıştır. Ancak bu okullar, Afganistan'ın geleneksel kabile toplumu ve taşrasıyla yeni oluşan batılılaşmış kent seçkinleri arasındaki toplumsal bölünmenin başlangıcını da teşkil etmiştir (Ewans, 2002: 117).

Habibiye'de öğretmenlerin ve personelin maaşları devlet hazinesinden karşılanmıştır. Önceleri, eğitim için sadece küçük miktarlar harcanırken 1904-1919 yılları arasında hükümet, eğitime iki milyonun üzerinde rupi harcamıştır. Devlet bütçesinden eğitime ayrılan pay artmıştır. Hindistan'da eğitim almış birkaç Afgan dışında Habibiye'de öğretmenlerin çoğu (1918'de 55 kişi) Hintli Müslümanlardı; bunların birçoğu eğitimlerini Lahor'daki yüksek okulda ya da Aligarh'daki Müslüman modernist okulda almışlardı. Bu nedenle İngiliz Hindistan'ın Müslümanları arasında gelişen olaylar ve düşüncelerin etkileri Afganistan'da her zaman hissedilmiştir. Daha önceleri, İngiliz Hindistan'ın etkisi daha ziyade, bazı Afganların eğitim aldığı Deoband'daki gelenekçi ilahiyat okulundan yayılıyordu (Gregorian, 1969: 185; Olesen, 1995: 99). Bu görev, artık Afganistan'da yeni kurulan okulların eğitimcileri tarafından yapılıyordu.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1913 yılında Afgan Eğitim Kurumu kurulmuştur. Bu kurumun çalışmalarından biri, geleneksel okulların müfredat programını genişletmek olmuştur. 1914 yılında "Dârü'l-muallimin" adı altında öğretmen eğitim merkezi kurularak ilkokul öğretmenleri için özel bir program başlatılmıştır (Gregorian, 1969: 186; Ewans, 2002: 117; Newell, 1981: 50). Belirli konular için tek tip ders kitapları kabul edilmiştir. Devlet bünyesinde kurulan ve Dârü'l-Ta'arif adı verilen komisyon, ders kitaplarını seçmiş, çevirmiş ve yayınlamıştır. Aynı komisyon, halk için tasarlanan dördü din, beşi Arapça ve üçü Farsça dilbilgisi ve biri felsefe (İngilizce'den çevrilen bir tanıtım kitabı), matematik ve dünya

coğrafyasından oluşan ilk kitaplarını yayınlamıştır. 1911 ve 1918 yılları arasında Dârü'l- Ta'alif, Mahmud Tarzi'nin birçok kitabını basmıştır; bunlar arasında "Bilim ve İslam" ve "Ne Yapılmalı" isimli broşürler, "Modern Afganistan Coğrafyası" ve Rus-Japon savaş tarihinin çevirisi bulunmaktadır. Aynı zamanda Afganistan'ın modern tarihî üzerine ilk önemli Afgan çalışması olan ve Fezyi Muhammed Katib tarafından yazılmış "Sirâcü'l- Tevârih" yayınlamıştır. Bu kitapların hepsi devlete ait yayın kuruluşunda Kâbil'de basılmıştır (Gregorian, 1969: 186; Olesen, 1995: 99).

Emir Habibullah'ın tıp alanındaki en önemli icraatı, 1913 yılında ilk devlet hastanesini kurulmasıdır. Bu, modern eğitilmiş tek Afgan doktoru olan bir ülke için çok büyük bir gelişme sayılabilir. Kâbil'de yer alan bu yeni hastane, Türk doktorlar olan Emir'in özel doktoru Münir İzzet Bey ve Ahmed Fehmi Bey tarafından yönetilmiş, hastaneye Hintli görevliler istihdam edilmiştir. 30 yataklı bu hastane, halka açık dispanser ve eczane olarak da hizmet vermiştir. Hastane çalışanları kloroform kullanımını ve çiçek aşısını başlatmış ve binlerce çocuk birkaç yıl içerisinde aşılanmıştır.⁴ Hastane, personel eksikliğine ve Afgan toplumunun büyük ihtiyaçlarına rağmen kendi sınırları içerisinde başarılı bir çalışma sergilemiştir. 1914'de bir yıl içerisinde kayıtlara göre 29,466 hasta tedavi edilmiş ve 95 büyük cerrahi operasyon yapılmıştır. 1915'te hasta sayısı 35,351'e çıkmıştır. Aynı yıl çalışan doktorlar 4,000 çiçek aşısı yapmışlardır. Hastane çalışanları aynı zamanda Kâbil dışında da hizmet vermişlerdir. Örneğin, 1916 yılında hastane stajyerleri, çocukları aşılamak için Herat'a gönderilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı başlamadan önce hastane çalışanları sıtmanın yayılmasını engellemek için resmî bir seferberlik başlatmışlardır. Bazı kaynaklara göre orduya ve halka ücretsiz tedavinin yanı sıra, düzenli olarak Kininin, Atabrine ve Plasmochin ilaçları da verilmiştir. Yüzlerce millik bataklıkları kurutmak için kazılar yapılmıştır (Gregorian, 1969: 188-189).

Emir Habibullah, mekanik aletlerle çok fazla ilgiliydi. Arabalara âşıktı ve 1905 yılında Habibullah ülkeye ilk otomobili getirmiştir. Bu sebeple, Kâbil'den Durand Hattı'na uzanan yolu iyileştirmek istemiştir. Hindistan sınırından Kâbil'e kadar yolların bakımı ve inşası ile ülke içinde bir demir yolunun yapılmasını emretmiştir. Döneminde ilk modern demir köprü inşa edilmiş ve diğer köprüler onarılmıştır. Kâbil ve Celalabad (Emir'in kışlık

---

⁴ Afganlar daha önce etkilenen hastanın yaralı yerinden alınan kabuğun sürtülmesi yoluyla uygulanan bir yöntemle çocukları aşılamaktaydı. T.L. Pennell'e göre, çiçek hastalığı hafif geçer, fakat bazen hastanın ölümüne neden olacak kadar şiddetli olabilir. Berke'ye göre, çiçek aşısı hazırlamayı Münir Bey öğretmiştir: Aktaran; Gregorian (1969: 188-189).

konağının bulunduğu yer) arasındaki bağlantıyı sağlayan ilk telefon ağı 1908 yılında yapılmıştır. Dışarıdan fotoğraf makineleri satın almış ve fotoğrafçılık Emir'in belli başlı özel zevklerinden biri olmuştur. Pek çok fotoğrafı hâlen özel koleksiyonlarda yer almaktadır. Amerikalı bir mühendis olan A.C. Jewett, Afganistan'daki ilk elektrik santralini inşa etmiş bu sayede Emir Habibullah'ın sarayı ve Kâbil'deki diğer binalar elektriğe sahip olmuşlardır. 1901-4 döneminde yaklaşık 1,500 işçi Kâbil'deki devlet atölyelerinde istihdam edilmiştir. İstihdam sahaları, buharlı şekillendirme atölyesi, darphane (günde 40,000 Kâbili rupi kapasiteli), demirhane ve pirinç hane, değirmen ve haddehane, kazan ve makine atölyeleridir. Hepsinde yaklaşık 100 farklı çeşit makine kullanılıyordu. Bu atölyelerde; silahlar, fişekler, lastikler, kara barut, süngü ve kılıç, tabaklanmış deri, damıtılmış alkol, asit, teneke ve bakır ürünleri, mumlar, sabun (haftada 12 ton) ve mobilya üretilmiştir. Ayrıca, ülke içinde birçok el sanatı dükkânı da bulunuyordu. Bu kadar çeşit ürüne rağmen, bu atölyelerin asıl amacı orduyu desteklemektir. Tüm bunlara rağmen Emir Habibullah, icraatlarını gerçekleştirirken özellikle endüstriyel gelişmelerde Avrupalı uzmanların ve teknisyenlerin kullanımında sınırlamalarla engellenmiştir. Öncelikle hizmetler çok pahalıydı, dahası ve en önemlisi Avrupalıların çalıştırılması Afgan geleneklerine uymuyordu. Bu sebeple de Emir Habibullah öncelikle orduda başkomutan olan ve Kâbil yakınlarındaki kavimlerin taraftarı ve sempatzanı haline gelen kardeşi Nasrullah'ın İngiliz karşıtı güçlü grubunu ya da Müslüman gelenekselcileri karşısına almaya cesaret edememiştir. Bu sebeple ordu, okul, kamu alanları gibi böyle hassas noktalara Hindistan'dan ya da Türkiye'den gelen Müslümanlar getirilmiştir (Gregorian, 1969: 190-192; Dupree, 1997: 438-439).

Bütün bu çabalar sonucunda Emir Habibullah, Afganistan'ın modernleşme sürecinde yaşadığı ikilemin çözümünde babası kadar başarılı olamamıştır. Askerî açıdan güçleninceye kadar yabancı desteğini kabul etmemiş ancak güçlenmek için de yeterli mali kaynağa sahip olmamıştır. Demiryolu yapılmasını kabul edip etmemek konusunda tereddüde düşen Emir, babası gibi denize ulaşma rüyasını gerçekleştirmek istemiştir. Afganistan bu sayede, dış dünyayla doğrudan bağlantı sağlayacak komşularına bağımlılıktan kurtulacaktı. Afganlar böylece kendi kaynaklarını geliştirebilecek ve kendi ürünlerini doğrudan satabileceklerdi, elde ettikleri geliri kullanarak orduyu güçlendirebilecek ve gerekli endüstrileri kurabilecek ve reformları gerçekleştirebileceklerdi. Emir Habibullah bu rüyayı gerçekleştirememiştir. Buna rağmen modern Afganistan'ın ortaya çıkmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Başta eğitim olmak üzere, basın-yayın, toplum sağlığı ve endüstri alanındaki çalışmaları ne kadar sınırlı olsa da büyük önem taşımaktadır. Bunlar, kentsel nüfusun artmasına ve Afgan

orta sınıfının gelişimine ortam hazırlamış ve destek olmuştur. En önemlisi de, onun devriyle birlikte ilk eğitilmiş ve siyasi olarak bilinçli Sirâcî'l-Ekber kuşağının ortaya çıkmasıdır.

Değerlendirme ve Sonuç

Emir Habibullah'ın kişiliği, döneminde artan reformcu hareketler ve İngilizlerin Afganlılara karşı tutumu O'nu Afganistan'ın modernleşmesine ve millî bağımsızlık sürecine yöneltmiştir. Böylece Emir Habibullah dönemi, Afgan modernleşme tarihinde önemli kilometre taşlarından biri olmuştur. Bu dönem, Pan-İslamcılık, modernleşme, milliyetçilik ve bağımsızlık duygu ve düşüncelerinin Afgan toplumuna nüfuz ederek modern Afgan tarihinde bir dönüştürme olduğu zamandır.

Emir Habibullah, babası kadar otokritik olmasına karşın siyaseten daha kurnaz, sosyo-kültürel bakımdan açık fikirli ve modern değişimlerle uyumlu bir kişiliğe sahipti. Parıltılı ve lüks yaşam zevki ile teknolojik yeniliklere olan hayranlığı, birleşmiş ve modern bir Afganistan'ı yönetme arzusu kendisini modernist ve milliyetçi değişimlere kendinden önceki emirlerden daha açık olmasına yol açmıştır. Liderliğini sağladıktan sonra, babasının reformlarını sürdürmek ve bunların üzerine yenilerini inşa etmek için heyecanla kolları sıvamıştır. Afganistan'ın, Müslüman ülkeleri etkileyen reformcu ve milliyetçi dalgalara daha fazla kayıtsız kalamadığı bir zamanda yönetimi üstlenmiştir. Bu dönemde yaşanan iki gelişme bilhassa önemliydi. İlki, ünlü İslam düşünürü ve eylemcisi Seyid Cemaleddin el-Afgani'nin (1839-1897), özellikle İngiliz sömürge hâkimiyetine karşı İslam dünyasının reformasyonu ve birliği çağrısında bulunan pan-İslamcı çabalarıydı. Bu çağrı, pek çok Müslüman'ın ruhunda izler bırakmış ve bölgede birkaç milliyetçi grubun doğmasını sağlamıştır. Diğerleri ise özellikle İran, Osmanlı Türkiye'si ve Mısır gibi Müslüman ülkelerin iç reformlar ve dış müdahale ve baskılara direnmek için sahip oldukları deneyimleri gerçeği idi. Bu gerçek, Afganistan'da modernist ve milliyetçi düşüncenin doğmasında, şu veya bu biçimde etkili olacaktı (Saikal, 2004: 41-49).

Bu kapsamda, Pan-İslamcılık Afgan modernist hareketi olumlu veya olumsuz etkilemiştir. Olumlu açıdan bakıldığında, Müslüman dayanışması kavramı, gelenekselciler ve modernistler arasında, millî birlik açısından, vatanın ve İslam'ın savunmasında ortak bir noktada buluşma imkânı sağlamıştır. Pan-İslamcılık aynı zamanda dağıntık etnik grupları birleştirmede ve bağımsızlığın teşvik edilmesinde başarılı bir rol oynamıştır. Dahası, Afgan milliyetçiliğini desteklemesi bağlamında, Afganistan üzerinde hak iddia eden Pan-İrancılık ya da Pan-Türkçülük karşıtı bir araç olarak

hizmet etmiştir. Son olarak Pan-İslamcılık yenileşmeyi savunan modernistlerin temelini oluşturmuştur; modernleşme, monarşiyi, Afganistan'ı ve İslam'ı savunmayı güçlendiren etkili bir yoldur. Olumsuz açıdan bakıldığında, Pan-İslamcılık yabancı korkusu ve dinî fanatıklığı körüklemiş ve ülkede reform yanlısı, kültürel ve politik olarak dışa açılmak isteyenlerin konumunu zorlaştırmıştır. Özellikle de Pan-İslamcılığın siyasi olarak yaygın olduğu dönem, 1911 yılındaki Balkan Savaşı ile Atatürk'ün 1924'te Hilafet müessesesini lağvedişine kadar uzanan süreçtir. Böylece Pan-İslamcılık Afganistan'da da daha fazla etkili olmuştur. İslam Dünyasını müdafaa çağrısı Hindistan Müslümanlarından gelmiştir. Söz konusu çağrıya Afgan ulemasıyla Mahmut Tarzi'nin bulunduğu modernist Genç Afganlar hareketi sahip çıkmıştır. Fakat Emir Habibullah'ın İngilizlere karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemeyi reddetmesi bu önemli fırsatın kaçmasına neden olmuş ve savaştan sonra Kral Habibullah'ın bir suikasta kurban gitmesi bu güç birliğinin temsil ettiği fikrin ne kadar kuvvetle desteklendiğini göstermiştir (Saikal, 2004: 48).

İkinci değişken, bölgede giderek büyüyen reformcu hareketle ilgili olmuştur: yirminci yüzyılın başında Afganistan'da reform ve bağımsızlık için can atan küçük, ama etkili bir aydınlar ve asiller grubu ortaya çıkmıştır. Bu gruptan, aynı anda Osmanlı Türkiye'sinde var olan "Genç Türkler" modelinden esinlenmiş olan "Genç Afganlar" diye bir grup hızla gelişip türemiştir. Bu grup kesinlikle benzeşik değil daha çok farklı sosyal altyapılardan gelen bireylerden oluşmuştur. Bunlar, ne tanımlanabilir bir örgüte sahip ne de modern anlamda siyasi bir parti olarak faaliyet gösteriyorlardı. Afganistan'daki bu çiçeği burnunda reformist hareket her şeyden ziyade bir aydınlar kulübüne benziyordu, merkezi de ülkenin ilk modern eğitim kurumu; 1904'te Kâbil'de açılmış olan Habibiye Okulu olmuştur. Lisenin Hintli müdürü Dr. Abdul Gani ve personeli tarafından desteklenen sömürgecilik karşıtı ve aydınlanmacı düşünceler bu Genç Afganları açıkça etkilemiştir. 1906'da Sirâcü'l-Ekber gazetesinin ilk sayısını çıkarmayı başarmışlardır. Ülkenin bütün bilim adamı ve aydınlarını topluma yardıma, geri kalmışlıktan kurtulmanın yolunu göstermeye ve anavatanın yeşermesi ve halkın yaşam standartlarının yükseltilmesi için gereken önlemlerin planlanmasına çağırıyorlardı (Olesen, 1995: 107-108).

Afganistan'da reformcu hareketin gelişimine öncelikle, Afganistan'dan sürülen ailelerin özellikle de yeni kurulan bürokrasiye ve hükümete ilham veren Tarzi'nin ailesinin geri gelmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan geri dönen Mahmud Tarzi, Afganları dünya politikasındaki olaylardan, bilimden ve kültürel alanlardan haberdar etmenin yanı sıra, Genç Türklerin, Seyid Ahmed Han'ın ve el-Afgani'nin politik düşüncelerini Sirâcü'l-Ekber

gazetesi aracılığıyla tanıtmıştır. Tarzi'nin "Türk iletişimi", ilk olarak Harbiye'de, Afgan-Türk işbirliği için bir hazırlık oluşturmuştur. Afganların geleneksel olarak eğitim aldığı Hindistan ile bağlantıları dönemin reformcu hareketini etkileyen bir başka gerçektir. Öncü Şeyhül Hind, Mevlana Mahmud el-Hassan sayesinde Hintli Müslümanlar arasındaki radikal fikirler doğrudan Afganistan'a iletilmiştir. Üçüncü değişken ise, hükümdarlık ailesinin içinde çokeşliliğe ilişkin (poligamik) rekabetin devam etmesidir. Daha önce de bahsedildiği gibi, Emir Habibullah kardeşi Serdar Nasrullah Han'ın siyasi emellerine ve diğer unsurların muhalefetine karşı kendi liderliğini pekiştirmeyi en başta başarmıştı. Fakat bu, Nasrullah'ın özellikle bütün emellerinden vazgeçtiği ya da bütün diğer muhalefet biçimlerinin hep birden sona erdiği anlamına gelmemiştir. Emir Habibullah kardeşinin emellerini, başlangıçta onunla iktidarını bazı yönlerden paylaşmak suretiyle geciktirmiştir.

Sonuç olarak, Emir'in babası Abdurrahman Han'ın politikalarıyla başlatılan ve bu dönemde devam eden gücün merkezleşmesinin doğrudan sonucu olarak, kırsal kesimin ve çevresinin devlet görevlilerinin elinde sürekli ve sistematik istismar ve sömürsü, Emir Habibullah'ın ve varislerinin döneminde azalmaksızın devam etmiştir. Emir Habibullah'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında takip ettiği İngilizlerle dostluk politikası siyaseti nedeniyle otoritesine ülke genelinde karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkış, kabilelerden veya kırsal kesimden ziyade kendi ailesinin mensupları ve saraydakilerin de içinde bulunduğu küçük yeni oluşan kent aydınları arasından gelmiştir. Sonunda Emir Habibullah'ın İngilizlerle yaptığı zorunlu anlaşma ve Afganların tam bağımsızlık taleplerini yerine getirmedeki başarısızlığı hayatına mal olmuştur. Emir, 20 Şubat 1919'da, Tigiri yakınlarında bir av sırasında kimliği belirsiz bir suikastçı tarafından öldürülmüştür. Ülke genelinde cinayetle ilgili pek çok dedikodu yayılmıştır. Ruslar, İngilizleri Mustafa Sagir adlı bir suikastçıyı kullanmakla itham etmişlerdir. Sagir Türkiye'de tutuklanmış ve aynı zamanda Atatürk'e karşı da suikast planında, suç ortağı olmakla suçlanmıştır. 1922'de Ankara'da yargılanırken Emir Habibullah cinayetini ve diğer suçlarını itiraf etmiştir. Mustafa Sagir, İngilizlerin kurtarma girişimlerine rağmen, idam edilmiştir. Hatta İngiltere Kralı'nın, merhamet ricası içeren bir mesajı Atatürk'e gönderdiği söylenmektedir (Dupree, 1997: 435).

Kaynaklar

Adamec, L. W. (1967). *Afghanistan 1900-1923 A Diplomatic History*. Los Angeles California: University of California Press.

O. HAMŞİOĞLU, S. K. KUNDAKÇI

ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi/ Journal of Institute of Social Sciences

Cilt/Volume: 10, Sayı/Number:1, (Nisan/April 2019): 34-56 (Atf için/To cite).

Ahmad, N. D. (1990). *The Survival of Afghanistan 1747-1979: A Diplomatic History*. Lahore: Institute of Islamic Culture.

Anonim (1992). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923 Cilt I*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Armaoğlu, F. (1984). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dosya No: 5, Gömlek No: 14, Tarih: 1905.

Bayur, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*, 3. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayur, Y. H. (1989). *XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyaseti Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bayur, Y. H. (1995). *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bellew, H. W. (1982). *Afghanistan and the Afghans*. Delhi: Shree Publishing House.

Black, C. E. (1986). *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Börklü, M. Y. (1999). Tarihsel Boyutu İçinde Afganistan'daki Gelişmeler ve Türk-Afgan İlişkileri. *Avrasya Dosyası*, Cilt 4, Sayı 3-4, s. 79-93.

Cevat, M. (1934). *Afganistan*. Ankara.

Dağpınar, M. A. F. (1976). Afganistan'da Mülkiye. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Cilt 6, Sayı 10, s. 10-15.

Dağpınar, M. A. F. (1982). Türk-Afgan Kültür İşbirliği. *Meydan Dergisi*, s. 39-43.

Dupree, L. (1997). *Afghanistan*. Oxford: Oxford University Press.

Ewans, M. (2002). *Afghanistan: A Short History of Its People and Politics*. New York: Harper Collins Publishers.

Fedoseyev, P.N. (Chairman) (1981). *Afghanistan: Past and Present, Institute of Oriental Studies*. Moscow: USSR Academy of Sciences.

Fraser-Tytler, W. K. (1953). *Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia*. London: Oxford University Press.

- Gankovsky, Y. V. (et.al) (1982). *A History of Afghanistan*. Moscow: Progres Publishers.
- Gregorian, V. (1969). *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization 1880-1946*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Hamşioğlu, O. (2006). Afgan Modernleşmesi ve Türkiye (1880-1933). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Newell, N. P. & Newell, R. S. (1981). *The Struggle for Afghanistan*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Newell, R. S. (1972). *The Politics of Afghanistan*. Ithaca N.Y: Cornell University Press.
- Olesen, A. (1995). *Islam and Politics in Afghanistan*. Curzon Press.
- Poullada, L. B. (1973). *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929; King Amanullah's Failure to Modernize A Tribal Society*. Ithaca N.Y: Cornell University Press.
- Rubin, B. R. (1995). *The Fragmentation of Afghanistan*. New Haven: Yale University Press.
- Saikal, A. & Maley, W. (1991). *Regime Change in Afghanistan*. Colorado: Westview Press.
- Saikal, A. (2004). *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*. London: I.B. Tauris&Co Ltd.
- Saray, M. (1981). *Dünden Bugüne Afganistan*. İstanbul.
- Shahrani, M. N. (1986). *State Building and Social Fragmentation in Afghanistan*, İçinde A. Banuazizi & M. Weiner (Editors); *The State, Religion, and Ethnic Politics: Afghanistan, Iran, and Pakistan*, Syracuse N.Y: Syracuse University Press.
- Stewart, R. T. (1973). *Fire in Afghanistan, 1914-1929*. Garden City: Doubleday Co.
- Tarzi, M. (2002). *What Is To Be Done?* İçinde C. Kurzman (Editör); *Modernist Islam 1840-1940*; New York: Oxford University Press.